

УДК 903-033.64 (477)“634”

Залізник Л. Л.

НЕОЛІТИЗАЦІЯ УКРАЇНИ. ВІД «СХІДНОГО ІМПУЛЬСУ» ДО «БАЛКАНІЗАЦІЇ»

У статті розглянуто проблему радикальної зміни концепції неолітизації території України, що сталася на початку третього тисячоліття. У другій половині ХХ ст. вважали, що перехід до відтворювального господарства на території України відбувся внаслідок приходу з Прикаспія та Передкавказзя найдавніших скотарських племен кукрекської археологічної культури. В наші дні все більше дослідників схиляються до думки, що відтворювальне господарство на південний захід України, як і в Центральну Європу, принесли неолітичні мігранти з Подунав'я та Балкан – людність культур Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Кукутені-Трипілля.

Ключові слова: неоліт, відтворювальне господарство, культури Гребеники, Криш, буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, Трипілля, докерамічний неоліт.

Останніми роками відбувається принципова зміна бачення науковцями витоків неоліту України та часу неолітизації регіону. Відомо три головні версії неолітизації території України:

- 1) автохтоністська;
- 2) південно-східна (з Передкавказзя та Прикаспію);
- 3) південно-західна (з Балкан через Подунав'я).

Автохтоністська версія неолітизації України

Прибічниками автохтоністської версії є переважно патріотично налаштовані аматори, які вважають, що первинна доместикація рослин і тварин сталася на території України, а звідси вже землеробство та скотарство поширилися на інші території Старого Світу. За однією з версій, Одеська затока Чорного моря на початку голоцену була сушею, на якій, нібито, розвивалася Понтійська цивілізація, людність якої буцімто першою доместикувала диких тварин і рослини. Коли в VII тис. до н. е. через різке підняття рівня Чорного моря стався так званий Чорноморський потоп, території між Кримом і сучасним гирлом Дунаю були затоплені, понтійці розселилися на

схід до Месопотамії, на захід у Подунав'я, на Балкани та у Північне Надчорномор'я, поширюючи навички відтворювального господарства і найдавніші домашні рослини та тварини. Цю фантастичну легенду декларували У. Раєн та У. Пітман, але через бездоказовість жоден фаховий дослідник не розглядає її як серйозну наукову конструкцію [40; 15, с. 152–156].

Аргументом автохтоністів на користь виникнення відтворювального господарства на Півдні України є наявність тут диких пращурів деяких домашніх рослин і тварин: пшениця однозернянка в Криму, дикий виноград у гирлі Дунаю, дикі яблуні, груші, сливи, вишні, цибуля, часник, морква. Однак якраз диких предків найдавніших доместикованих рослин і тварин (вівця, коза, кілька видів пшениць, ячмінь, горох) в Надчорномор'ї немає. Доведено, що первинна доместикація сільгоспкультур відбувалася в обмеженому регіоні, попри поширення диких пращурів цих культур на значних територіях.

Переважна більшість, якщо не всі, відомі нам культурні рослини і тварини були доместиковані далеко за межами нашої країни і потрапили до нас уже в одомашненому вигляді. Нагадаю про батьківщину деяких з них [2; 3]:

1. **Америка:** соняшник, кукурудза, картопля, томати, соя, квасоля, гарбуз, стручковий перець (гіркий і солодкий), тютюн тощо. Навіть символ України «чорнобривці, що посіяла мати» – родом із Мексики.

2. **Середземномор'я:** городина – кілька різновидів капусти, морква, буряк, цибуля, часник, редька, петрушка, кріп, щавель, салат. Про запозичення культурної цибулі з Північного Середземномор'я свідчить сама її назва, що походить від італійського *cippola* (звідси ім'я героя італійської казки Чіпполіно). З Балкан та Апеннін, за М. І. Вавиловим, походять domestikовані виноград та овес.

Центрами первинної domestikації дикого винограду, вишні, груш, слив, яблук, попри наявність їхніх диких пращурів в Україні, були Середземномор'я, Близький Схід, Центральна Азія. Поширені у наш час культивовані версії цих фруктів і ягід були завезені в Україну з Європи досить пізно, у XVIII–XIX ст. Не випадково селекційована версія вишні, що має дикого пращура і в Україні, має похідну назву від англійського *cherry* – черешня. Монастирські сади півдня Європи у пізньому середньовіччі та у нові часи були центрами селекції овочів та фруктів.

3. **Близький Схід** був батьківщиною найдавніших domestikованих рослин (плівчасті пшениці, ячмінь, жито, горох, льон) і тварин (вівця, коза, бик), які відомі в Україні починаючи з неоліту в матеріалах культури Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Кукутень-Трипілля. Знані з неоліту стародавні плівчасті пшениці (зокрема спелта, більше znana під назвою полба) упродовж двох останніх тисячоліть витіснили голозерні різновиди пшениць, що, на думку відомого українського палеоботаніка Г. О. Пашкевич, потрапили в Україну із Середземномор'я в античні часи.

Дикі пращури гречки ростуть у передгір'ях Непалу, звідки її принесли в Європу монголи або араби. Огірки походять з Індії, абрикоси – з Китаю, кавуни та дині – з Африки.

Отже, перші domestikовані рослини і тварини неоліту України потрапили в регіон ззовні, що суперечить автохтоністській концепції неолітизації України. У наш час місцеві витоки неоліту України обстоюють лише прибічники квазінаукових фантазій на кшталт «понтійської цивілізації» чи «священної трипільської Аратти».

Якщо перші domestikовані тварини і рослини потрапили в Україну з Близького Сходу, то коли і яким шляхом (через Кавказ чи через Балкани) це сталося?

Південно-східна версія неолітизації України

Вона нерідко фігурує в літературі під назвою «східного скотарського імпульсу». «Батьками» цієї концепції були відомі українські вчені В. М. Даниленко та І. Г. Підоплічко, завдяки зусиллям яких згадана концепція затвердилася в неолітизнавстві у повоєнні часи. У 1950–1960-х рр. В. М. Даниленко досліджував багаточислове поселення Кам'яна Могила I у Надазов'ї та неолітичні пам'ятки виділеної ним буго-дністровської культури (БДК) середньої течії Південного Бугу. Саме на цих матеріалах він розробив південно-східну версію неолітизації України, що відбулася внаслідок так званого «східного скотарського імпульсу». У головній своїй книзі «Неолит України» 1969 р. В. М. Даниленко запропонував першу концепцію «неолітичної революції» на території України, в якій поєднав як послідовні фази південно-східну та південно-західну версії неолітизації України.

За В. М. Даниленком, унаслідок кризи господарства через аридизацію клімату в VII тис. до н. е. мисливські колективи Прикаспію та Передкавказзя приручили віцю, козу, тура. Ці найдавніші скотарі, які ще не знали керамічного посуду, в пошуках кращих пасовиськ рухалися через Надазов'я на захід. Слідами їхнього перебування у Надазов'ї є нижні докерамічні шари поселення Кам'яна Могила I на р. Молочна, які містять кістки свійських кіз, овець та корів, а також крем'яні вироби, властиві кукрецькій культурі.

Із Надазов'я кукрецькі скотарі, за В. М. Даниленком, розселилися у трьох напрямках: на північ уздовж Дніпра у Середнє Подніпров'я, на Південь у Крим та на захід у Побужжя (рис. 1). У Середньому Подніпров'ї кукрецькі мігранти започаткували дніпро-донецьку культуру (ДДК), у Криму – таш-аірську, а на Південному Бузі – буго-дністровську (БДК). Так постав перший докерамічний етап неоліту України, носіями якого були кукрецькі скотарі, які ще не знали кераміки. Друга хвиля мігрантів із Прикаспію принесла найдавніший глиняний посуд з «шипастим» дном типу Джебел [8, с. 11, 176, 177, 186].

За В. М. Даниленком, скотарство на південь України було принесене зі сходу внаслідок «східного імпульсу», тоді як землеробство поширили у Побужжі пізніше неолітичні колоністи з Подунав'я. Другий етап буго-дністровської культури розпочався з приходом на Південний Буг із Подунав'я населення культури Криш, яке крім землеробства принесло своєрідну криську

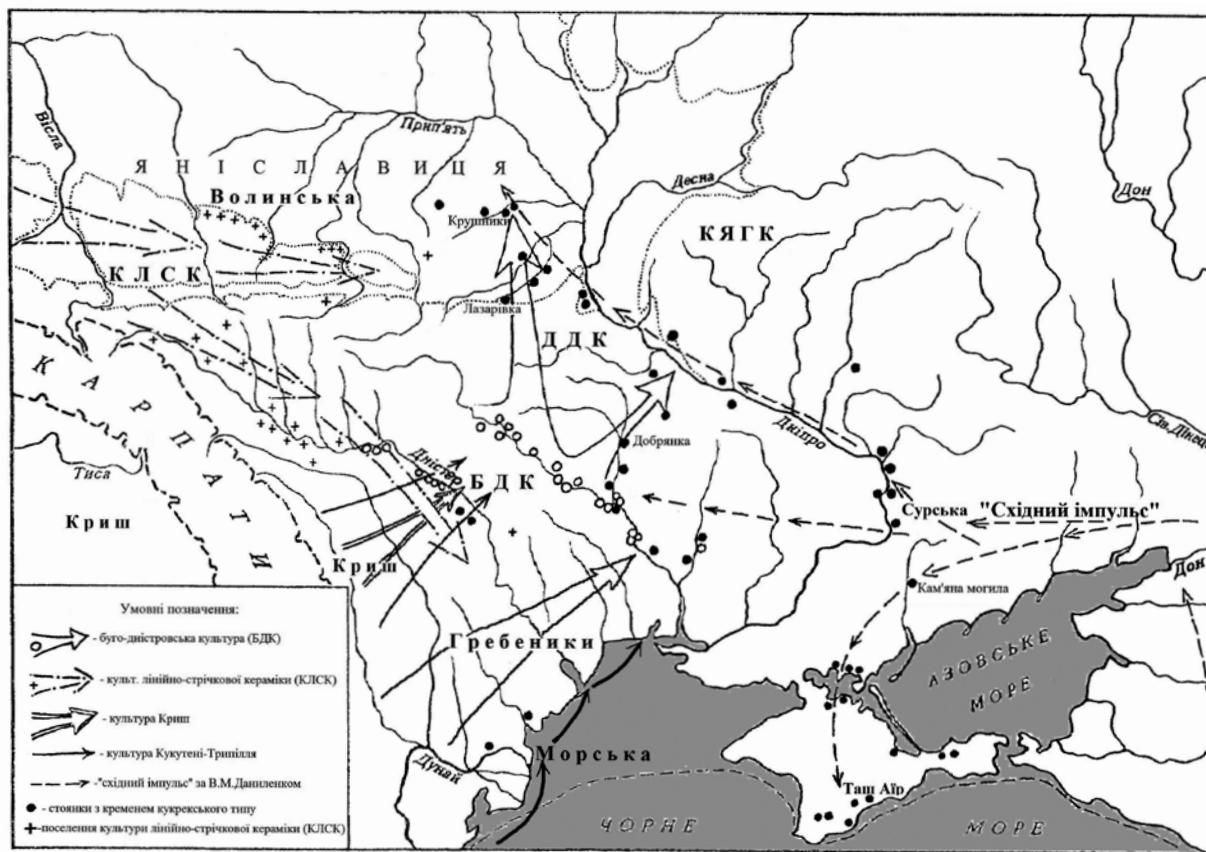

Рис. 1. Карта неолітизації території України

кераміку. Рух буго-дністровського населення на північний схід у Києво-Черкаське Подніпров'я призвів до неолітизації Середнього Подніпров'я. Тут постала нова фаза дніпро-донецької культури, кераміка якої має прямі паралелі в буго-дністровській. В. М. Даниленко вважав ранню фазу ДДК «своєрідною етнокультурною філіацією буго-дністровської культури» [8, с. 34].

Положення про формування БДК під впливом культури Криш та провідну роль БДК у переданні неолітичних новацій на північ у середовище населення Середнього Подніпров'я витримало перевірку часом. Водночас ідея «східного імпульсу», який нібито приніс із Прикаспію в Україну спочатку domestикованих овець, кіз та корів, а пізніше найдавнішу кераміку східного типу, не підтвердилася подальшими дослідженнями.

Зазначимо, що В. М. Даниленко у другій половині ХХ ст. був провідним ідеологом у сфері досліджень неоліту та енеоліту території України. Його концепції неолітизації України трималася більшість радянських дослідників другої половини ХХ ст. Концептуальна схема В. М. Даниленка була дітищем свого часу і несла сліди впливу як новомодних тенденцій, так і певних догм марксизму. Зокрема, концепцію докера-

мічного неоліту він явно запозичив у Гордона Чайлда, який саме у той час розробляв ідею «неолітичної революції», важливою складовою якої був щойно відкритий на Близькому Сході докерамічний неоліт. Відповідно до новомодних віянь було знайдено докерамічний неоліт і в Надазов'ї на поселенні Кам'яна Могила I. Однак, на відміну від близькосхідного, який, за Г. Чайлдом, базувався на примітивних формах як скотарства, так і землеробства, господарчою основою докерамічного неоліту Надзав'я, за В. М. Даниленком, було виключно скотарство.

Відмінність докерамічного неоліту Кам'яної Могили I від близькосхідного за Г. Чайлдом, схоже, пояснюється певним впливом на побудови В. М. Даниленка марксистських догм, на що звернув увагу Д. Л. Гаскевич [5]. За Ф. Енгельсом, зародження скотарства передувало поширенню землеробства. «На сході середній ступінь варварства розпочався з приручення тварин, які дають молоко і м'ясо, тоді як культура рослин ще дуже довго впродовж цього періоду залишалася тут невідомою» [34, с. 228]. Схоже, що цей догмат суттєво сприяв появі в побудовах В. М. Даниленка неприродного, суто скотарського докерамічного неоліту.

Співавтором В. М. Даниленка у відкритті останнього був відомий український палеозоолог академік І. Г. Підоплічка. На час обробки остеологічної колекції з Кам'яної Могили він, на думку Д. Л. Гаскевича [5, с. 56], був заангажований у боротьбі з «буржуазними теоріями... які заперечували роль слов'янських, зокрема руських, племен в одомашненні диких тварин і виведенні нових порід» [24]. Вчений рішуче доводив можливість ранньої domestикації на півдні СРСР бика, кози, вівці, свині й коня. Зрозуміло, що така ідеологічно упереджена позиція дослідників під час роботи з матеріалами Кам'яної Могили не сприяла їхній об'єктивності і не могла не вплинути на висновки, зокрема про дуже раннє поширення скотарства в регіоні.

У наш час південно-східну версію неолітизації України наполегливо розвиває Н. С. Котова. Вона є давньою і послідовною прибічницею східних ідей В. М. Даниленка, хоча й має з ним досить принципові розбіжності у поглядах на періодизацію неоліту України. Дослідниця також вважає, що скотарство принесено в Україну зі сходу, а мігранти культури Криш просунулися з Подунав'я в уже неолітизоване Побужжя. Визнає вона і посередницьку роль між землеробами Подунав'я та аборигенами Подніпров'я буго-дністровської культури [20, с. 10].

Н. С. Котова суттєво розвинула і навіть гіпертрофувала ідею «східного скотарського імпульсу» В. М. Даниленка, сміливо стверджуючи, що у Передкавказзі та Надазов'ї ще у VIII тис. до н. е. були domestиковані не лише всі основні свійські тварини України – вівці, кози, бики, коні, свині, собаки, а й культурні рослини. На її думку, саме з Надазов'я вони поширилися по всій Україні. «...Культурні рослини були запозичені мешканцями України у населення Північного Надазов'я та Передкавказзя, а не Балкано-Карпатського регіону» [20, с. 60, 75, 76, 82].

В. М. Даниленко та І. Г. Підоплічка започаткували серед радянських дослідників другої половини XX ст. своєрідну моду на пошуки глибоких коренів domestикації диких тварин на півдні європейської частини СРСР.

Д. О. Крайнов та О. Л. Дмитрієва на фауністичних матеріалах печерних стоянок Криму Таш-Аір I та Заміль-Коба дійшли висновку про domestикацію свині, а також вівці, тура і навіть коня у Криму [19, с. 123–140]. В. Н. Станко на фауністичних матеріалах стоянки Мирне на Одещині зробив висновок про domestикацію турів у Північно-Західному Надчорномор'ї ще у мезоліті і місцеве коріння європейської популяції

корів [28, с. 8, 14]. Д. Я. Телегін бачив сліди domestикації диких турів у мезолітичних матеріалах стоянки Огринь 8 у Надпоріжжі [29, с. 70]. На думку Н. С. Котової, на користь ранньої domestикації дрібної рогатої худоби в Надазов'ї нібито свідчать кістки вівці з нижніх шарів стоянки Семенівка, що поблизу Кам'яної Могили. Однак за повторного аналізу згаданих решток з'ясувалося, що вони належать не домашній вівці, а дикій сайзі і датуються за С-14 не VIII, а серединою VI тис. BC [37, р. 14–17].

Ключовим аргументом на користь раннього поширення скотарства на територію України зі сходу є висновки 60-річної давності академіка І. Г. Підоплічка про численні остеологічні рештки великої та дрібної рогатої худоби в шарах докерамічного неоліту Кам'яної Могили [25, с. 54]. Однак щодо згаданих визначень фауністичних решток із розкопок В. М. Даниленка 1947 р. виникають сумніви у переважній більшості фахівців через велику вірогідність змішування матеріалів різних шарів багатощарового поселення у процесі розкопок. Критикує ці палеозоологічні визначення І. Г. Підоплічка остеологічних матеріалів із Кам'яної Могили, аж до повного їх заперечення, відомий палеозоолог О. П. Журавльов: «На думку авторів статті, стратиграфія поселення I поблизу Кам'яної Могили викликає багато запитань, відповідь на які... одержати неможливо» [9, с. 5, 6]. Сумніви щодо висновків І. Г. Підоплічка про наявність кісток домашніх тварин у нижніх докерамічних шарах Кам'яної Могили I висловлювали автор цих рядків [16, с. 8, 9] та Д. Л. Гаскевич [5].

Взагалі дослідникам неоліту другої половини XX ст. було властиве подавлення початку поширення відтворювального господарства на території України. Якщо В. М. Даниленко початок «східного імпульсу» датував VII тис. до н. е. [8, с. 15], то його послідовниця Н. С. Котова початок неолітизації Прикавказзя та Надазов'я опускала у VIII тис. до н. е. [20, с. 60, 75, 76, 82]. Про поширення землеробства на більшу частину території України ще в ранньому неоліті нібито свідчили численні відбитки зернівок культурних злаків (пшениці, ячменю, жита, проса, гороху), які різні дослідники неоліту України 80–90-х рр. XX ст. знаходили на кераміці буго-дністровської, дніпро-донецької, волинської, сурської та інших неолітичних культур України.

Ілюзію надзвичайної давності українського неоліту порівняно з центральноевропейським на рубежі XX–XXI ст. також створили численні ранні дати Київської радіокарбонної лабораторії.

Зокрема її датування пам'яток ключових для неоліту регіону буго-дністровської та трипільської культур на 400–500 років давніші відповідних дат різних європейських лабораторій. Про невідповідність київських дат ustalеним положенням хронології неоліту Європи, що базується на великих серіях радіокарбонівих дат різних лабораторій світу, неодноразово писали різні дослідники [1, с. 15; 30; 31, с. 45; 13, с. 125; 14, с. 15; 6].

Сказане породжує сумніви щодо поширених у недавньому минулому уявлень про ранній час переходу до відтворювальної економіки на території України. Тому останніми роками відбулася своєрідна ревізія свідчень про раннє поширення відтворювального господарства в неоліті України. У 2012 р. опубліковано результати пошуків слідів відтворювального господарства на ранньонеолітичних пам'ятках Надазов'я, басейну Сіверського Дінця та Нижнього Дону. Дослідження велися на 18 опорних неолітичних пам'ятках Східної України та Нижнього Дону шляхом перемивання культурного шару в пошуках зерен, обстеження кераміки на предмет відбитків зернівок та вивчення фауністичних решток. Авторка дослідження переконливо показала на великому масиві матеріалу, що найдавніші сліди вирощування культурних злаків у зазначеному регіоні фіксуються лише з другої половини V – початку IV тис. BC на енеолітичних поселеннях середньостогівської культури. Цим самим часом датуються найдавніші кістки domestикованих тварин [37, р. 14–17].

Подібні палеоботанічні дослідження вже два роки поспіль ведуть співробітники відділу кам'яного віку Інституту археології НАН України Д. Л. Гаскевич та О. О. Яневич разом з японськими колегами на матеріалах дніпро-донецької, буго-дністровської і волинської культур Правобережної України. Жодного відбитку зернівок культурних злаків на поверхні кераміки зазначених культур поки що не виявлено. Найдавніші в Україні достовірні відбитки зернівок культурних злаків зафіксовано на черепках культур лійно-стрічкової кераміки (друга половина VI тис. BC) та Кукутені-Трипілля (V–IV тис. BC). Є вони й на кераміці культури Кереш Угорщини, східною філією якої є керешські пам'ятки українського Закарпаття.

Особливо дивує і бентежить той факт, що немає слідів вирощування культурних злаків на стоянках БДК Побужжя. Адже це ключова культура в неоліті України, що безпосередньо контактувала із розвинутими землеробами Подунав'я

(культура Криш, КЛСК) і була провідником неолітичних новацій на північ у лісове Подніпров'я та Полісся. Після цього не дивує брак ознак відтворювального господарства на стоянках ДДК, ВНК, КЯГК Подніпров'я, Полісся та Подесення.

Брак відбитків зернівок культурних злаків на кераміці лісового неоліту України, як і решток зерен у культурних шарах пам'яток, ставить під сумнів і наявність скотарства у населення культур БДК, ДДК, ВНК, СК. Адже найдавніше скотарство відоме лише в комплексі з раннім землеробством [33, с. 216].

Ще В. М. Даниленко звернув увагу на нечисленність кісток домашніх тварин на пам'ятках БДК і дійшов висновку про «домінуючу роль полювання і незначну роль скотарства» в економіці БДК. Він писав: «...потреба у м'ясній їжі у племен буго-дністровського ареалу задовольнялася за рахунок інтенсивного розвитку мисливства, і аж ніяк не за рахунок скотарства» [8, с. 165, 180]. Фауна domestикованих тварин на стоянках БДК представлена нечисленними кістками домашніх биків та собак. Їх ідентифікувала відомий український палеозоолог В. І. Бібікова, яка однак не мала повної впевненості у правильності своїх визначень [9, с. 5]. Сумнівні ознаки одомашнення на кістках биків вона пояснила «ранньою формою domestикації» [8, с. 178]. До того ж, у 1990-х рр. сліди domestикації на кістках тварин з буго-дністровських пам'яток безрезультатно шукав відомий німецький палеозоолог, фахівець з одомашнення тварин К. П. Бенекє.

Зазначені висновки новітніх досліджень доволі вражають, оскільки ламають ustalені стереотипи в уявленнях про раннє поширення відтворювальної економіки в регіоні ще на стадії докерамічного неоліту зі сходу, а саме з Прикаспію, Передкавказзя, Надазов'я [8, с. 11, 176, 177, 186; 20, с. 60, 75, 76, 82]. Найдавніші достовірні сліди відтворювального господарства на території регіону простежуються не на південному сході, а на південному заході України з середини – другої половини VI тис. до н. е. в культурах дунайського походження (Криш, ЛСК, Трипілля).

Сказане ставить під сумнів не лише можливість походження скотарства у Східній Європі з Передкавказзя та Надазов'я, а й саму ідею «східного імпульсу» як каталізатора неолітизації України. Принаймні саме існування останнього нині потребує додаткової аргументації. Показово, що провідний фахівець з неоліту України

Н. С. Котова, яка тривалий час була найпопулярнішою прибічницею концепції «східного імпульсу» В. Н. Даниленка, останнім часом радикально змінила свою наукову позицію. В своїй останній книзі 2015 р. дослідниця виводить ранній неоліт України не з Передкавказзя, як раніше, а з неоліту Греції та Подунав'я VII тис. [21, с. 62, 76].

Отже, з південно-східною версією неолітизації України, що домінувала в другій половині XX ст., в наш час успішно конкурує південно-західна, або балкано-дунайська.

Південно-західна, або балкано-дунайська версія неолітизації України

Витоки балкано-дунайської концепції неолітизації України сягають кінця XIX ст., коли Вікентій Хвойка відкрив першу неолітичну культуру території України, що отримала назву трипільської. Провідні українські (М. Грушевський, М. Біляшевський, В. Щербаківський, О. Кандиба-Ольжич) та російські (О. Спіцин, О. Городцов) археологи та історики кінця XIX – початку XX ст. майже одноставно пов'язали Трипілля з неолітом Подунав'я, Балкан та Малої Азії [15, с. 380, 381].

М. Грушевський один із перших вказав на аналогії щойно дослідженим В. Хвойкою матеріалам серед «знахідок середньодунайських країв», у Фессалії і «в пам'ятках старої егейської культури передмікенських часів». Ці паралелі, на думку історика, «роблять досить мало правдоподібною гіпотезу самостійності (Трипілля. – Л. 3.) і більш кажуть сподіватися розв'язання справи від дальших азійських знахідок» [7, с. 45, 46].

Автор цих рядків неодноразово висловлював сумніви щодо докерамічного «східного скотарського імпульсу» і наприкінці XX ст. сформулював власний варіант південно-західної версії неолітизації України. Вона відбувалася в режимі «балканізації» послідовними хвилями неолітичних мігрантів-колоністів із Балкан через Подунав'я – Гребеники (ГК), Криш (КК), культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) і Кукутені-Трипілля (КТ) [10; 11, с. 231–235; 12, с. 89, 90; 14, с. 3–18; 18]. Також було висловлено припущення про можливе поширення неолітичних новацій з Анатолії на північ шляхом каботажного плавання уздовж західного берега Чорного моря [11, с. 173]. Зазначені хвилі неолітизації України значною мірою корелюються з фазами

неолітизації Європи найдавнішими землеробами та скотарями Близького Сходу, головними з яких є такі:

1. Поширення спочатку відтискної техніки обробки кременю, а потім неолітичного пакета разом з керамікою «імпресо» на узбережжях Середземного моря, в тому числі Балканського півострова, шляхом каботажного плавання уздовж узбереж'я – VIII–VI тис. BC (cal.).
2. Колонізація Балканського півострова з Анатолії у VII тис. BC (cal.).
3. Колонізація Середнього Подунав'я носіями культури Старчеве-Кереш-Криш – перша половина VI тис. BC (cal.).
4. Колонізація півдня Центральної Європи людністю культури лінійно-стрічкової кераміки у другій половині VI тис. BC (cal.).
5. Колонізація лісової зони Центральної Європи людністю лендельської культури в неоліті у V–IV тис. BC (cal.).

Не важко помітити, що п'ять послідовних хвиль неолітичних колоністів із Балкан та Подунав'я в Україну фактично є локальними проявами зазначених глобальних фаз неолітизації Південної та Центральної Європи – морської, гребениківської, старчеве-кришської, лінійно-стрічкової, лендельсько-трипільської.

1. Поширення неолітичних новацій морським шляхом

Крім сухопутного можливий і морський шлях потрапляння протонеолітичної відтискної техніки близькосхідного походження до Північного Надчорномор'я та Криму. Двадцять років тому автор цих рядків висловив припущення про можливість поширення деяких неолітичних новацій (відтискної техніки розщеплення кременю, кераміки «імпресо») на південний захід України морським шляхом, тобто за допомогою каботажного плавання уздовж західного берега Чорного моря (див. рис. 1). До таких висновків спонукали відомі факти поширення шляхом каботажного плавання у VIII–VI тис. BC (cal.) з Близького Сходу на узбережжя Балканського, Апеннінського, Піренейського півостровів та на північне узбережжя Африки пакета неолітичних новацій – відтискної техніки розщеплення кременю, доместикованих вівці, кози, пшениці та ячменю, кераміки «імпресо», в тому числі з відбитками раковин «кардіум». До того ж відтискна технологія та типологія пам'яток пізньомезолітичної мурзак-кобинської культури Гірського Криму дуже нагадує так званий Кагельнов'єн

середземноморського узбережжя Франції та Іспанії, а також капсійські пам'ятки узбережжя Марокко, Лівії, Тунісу. Здається не випадковим, що культурні шари капсійських стоянок Південного Середземномор'я та мурзаккобинські Криму пов'язані з потужними скупченнями мушель молюсків [11, с. 173, 229; 17, с. 250].

Кілька років тому Д. Л. Гаскевич ретельно проаналізував можливість поширення кераміки з гребінчастим декором у Північно-Західне Надчорномор'я шляхом її транспортування морем каботажним плаванням уздовж берега. Дослідник вважає, що сліди колонізації могли опинитися під водою, оскільки рівень моря за останні тисячоліття піднявся на 10 м [4].

М. Т. Товкайло відшукав кераміку з відбитками морської мушлі кардіум на поселенні буго-дністровської культури Гард, що в пониззі Південного Бугу. Як аналогію дослідник залучає неолітичну кардіумну кераміку Адріатики і припускає її появу на Гарді розселенням носіїв культури «імпресо» уздовж узбереж не лише Середземного, а й Чорного морів [32, с. 27–36].

Отже, маємо вагомі підстави припускати можливість поширення неолітичних новацій у Північне Надчорномор'я та Крим зі Східного Середземномор'я не лише сухопутним, а й морським шляхом (див. рис. 1).

2. Гребениківська хвиля неолітизації України

Пам'ятки гребениківської культури (ГК) Одещини, яка датується пізнім мезолітом, а саме другою половиною VII–VI тис. BC (cal.), можна вважати слідами докерамічної хвилі мігрантів з Балкан. За канонами традиційного радянського автохтонізму українські дослідники XX ст. вважали гребениківську культуру місцевою за походженням [8, с. 61, 176; 28, с. 8, 14]. Погляди В. М. Даниленка та В. Н. Станко на походження Гребеників від пам'яток типу Осокорівка-Царинка поділяли інші дослідники мезоліту Надчорномор'я: Д. Я. Телегін, С. П. Смольянинова, М. П. Оленковський [23, с. 184]. Від пам'яток типу Білолісся (Михайлівка) виводить Гребеники І. В. Сапожников [27].

Автор цих рядків з 90-х рр. XX ст. неодноразово висловлювався про «балкано-дунайські вигоди чи генетичні зв'язки Гребеників та БДК з раннім неолітом Подунав'я та безкерамічним неолітом Східної Греції» [10, с. 6, 11, 12; 11, с. 183; 13, с. 122–126; 14, с. 11–14].

Для крем'яного інвентарю гребениківської культури характерна протонеолітична відтискна техніка обробки кременю (рис. 2). З її допомогою з однієї пластини середньої ширини знімали пластини середньої ширини. З перетинів цих пластин виготовляли численні трапеції.

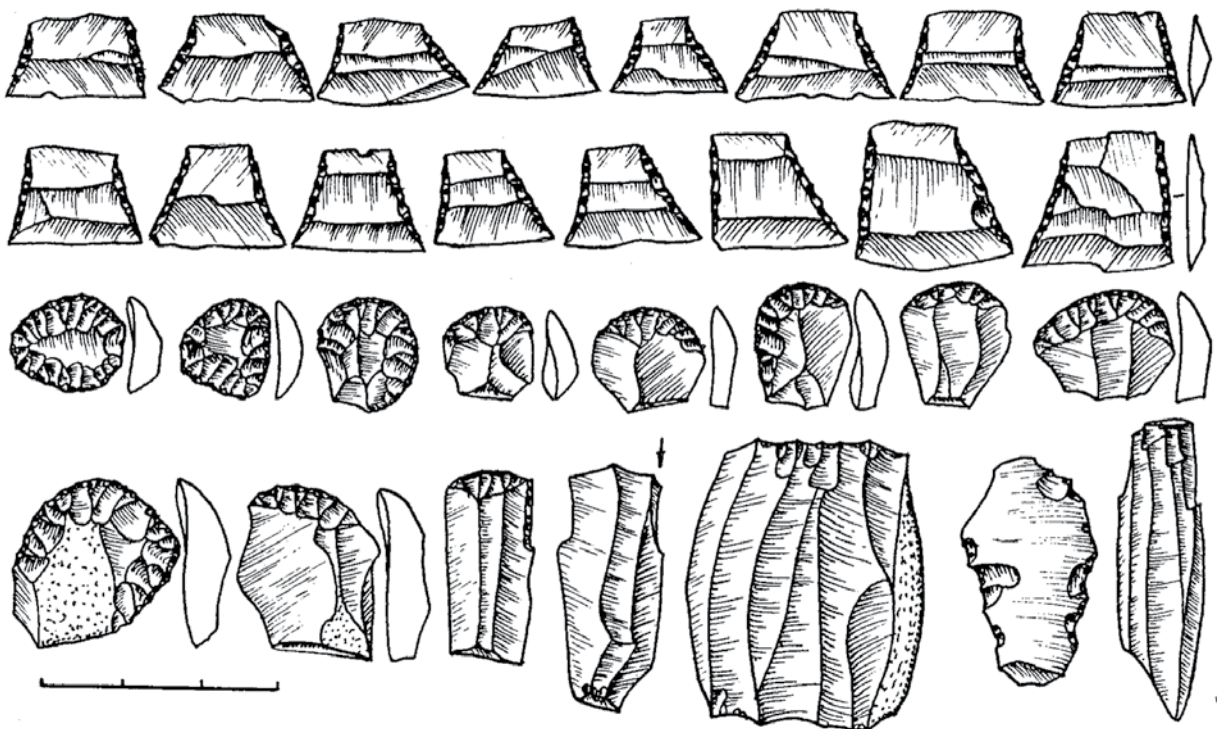
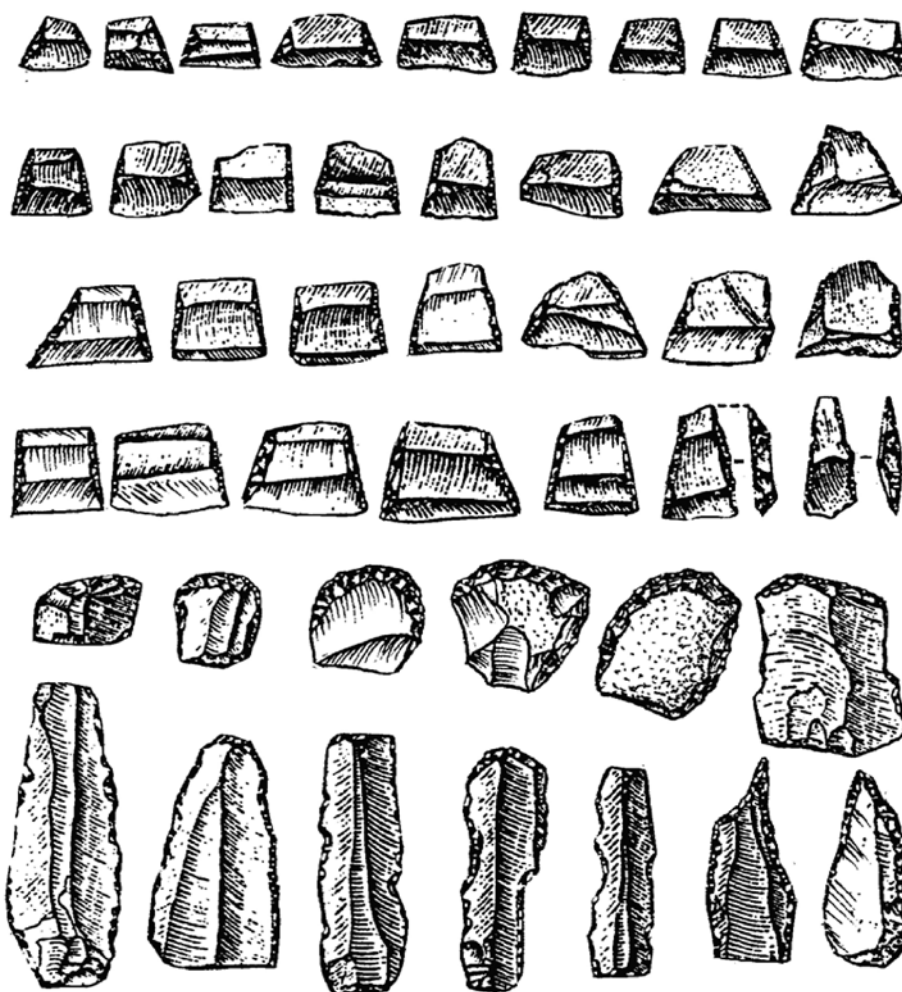

Рис. 2. Познанка. Крем'яний інвентар гребениківської культури

Рис. 3.
Куйна-Туркулуні Дубова.
Крем'яний інвентар
культури Криш

У гребениківських комплексах багато скребачок на відщеплах, менше кінцевих, а різців майже немає.

Саме такий крем'яний інвентар властивий культурі Криш-Старчево Подунав'я та Румунії кінця VII–VI тис. BC (рис. 3), генетично пов'язаний із найдавнішим неолітом Балкан. Маються на увазі докерамічні та ранньокерамічні шари Неа Нікомедія, Аргісса, Ахіллеон, Сескло, Франхті та ін. Фессалії VII тис. BC [38, s. 19–39, tabl. IV].

Іншими словами, прямі аналогії крем'яному інвентарю ГК у ранньому неоліті Подунав'я, а саме в культурах Криш, Старчево, Кереш, дають підстави говорити про генетичний зв'язок ГК зі згаданими культурними явищами. А оскільки ранньокерамічний неоліт Подунав'я, на думку переважної більшості дослідників Європи, походить від докерамічного неоліту Фессалії [41, p. 37–49; 38; 39; 36], то і генетичне коріння Гребеників опосередковано сягає найдавнішого неоліту Східної Греції. На це вказують

і прямі типологічні паралелі гребениківським крем'яним комплексам у кремені докерамічного неоліту Греції (Аргісса, Франхті, Кнос) (рис. 2, 4).

Фактично гребениківський крем'яний інвентар являє собою яскравий приклад крем'яного технокомплексу балкано-дунайського неоліту, властивого початковому неоліту Греції VII BC, спорідненим культурам Каранове I, Старчево, Криш, Кереш кінця VII–VI тис. BC, культурі лінійно-стрічкової кераміки.

Через погані умови збереженості культурних шарів мезолітичних стоянок Північно-Західного Надчорномор'я переважна більшість гребениківських колекцій походить зі зборів на поверхні. Тому не виключено, що частина гребениківських комплексів Одещини, як і так званого «тарденуазу» Молдови та Румунії, походить зі зруйнованих поселень неолітичної культури Криш.

Велика кількість гребениківських стоянок із кременем балкано-дунайського типу на Одещині

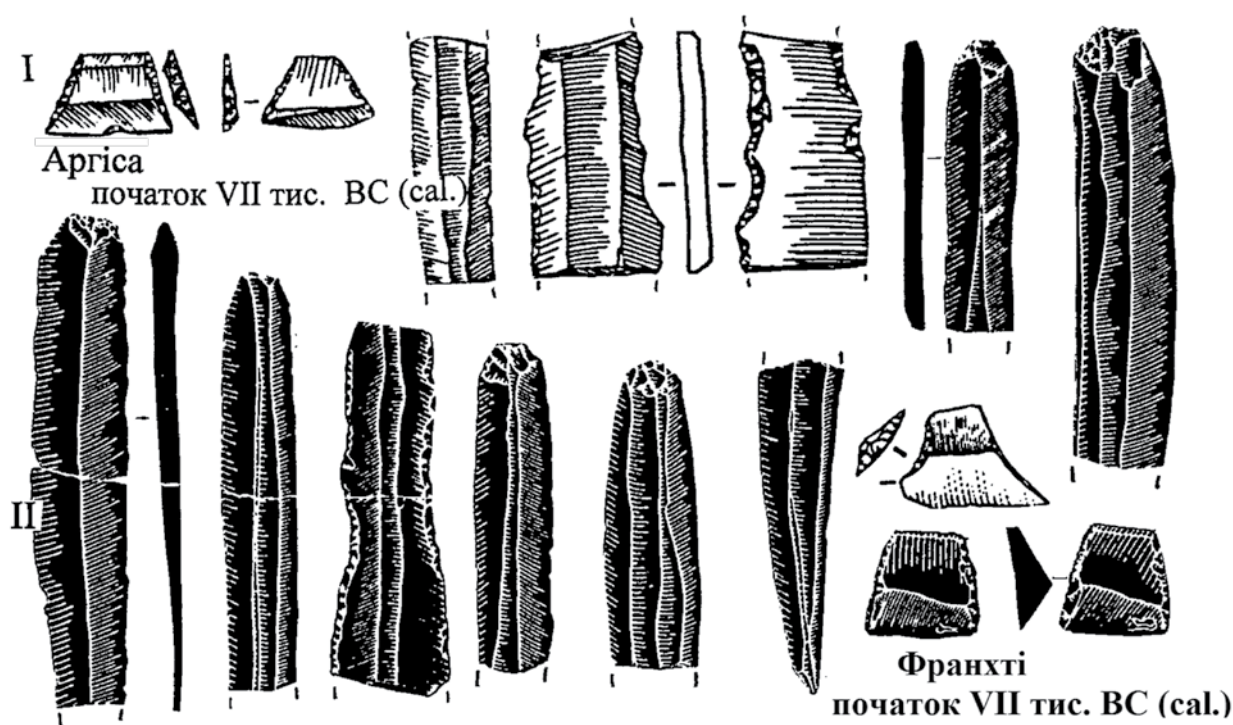

Рис. 4. Аргіса (I) та печера Франхті (II) у Греції.
Крем'яний та обсидіановий інвентар

контрастує з їх нечисленністю в Болгарії і на суміжних територіях. Постає запитання: яким шляхом носії традицій обробки кременю раннього неоліту Східної Греції потрапили у Північне Надчорномор'я? Можливо, вони пройшли по західному узбережжю Чорного моря, а полишені ними стоянки пізніше опинилися під водою внаслідок морської трансгресії. Не можна виключати і морську міграцію шляхом каботажного плавання уздовж узбережжя, про що йшлося у попередньому розділі (див. рис. 1).

3. Кришська хвиля неолітичних колоністів з Подунав'я

Дослідження хронології раннього неоліту Балкан та Подунав'я свідчать про надзвичайно швидке поширення найдавнішої кераміки на Нижньому та Середньому Дунаї. Спершу вона з'явилася близько 6500 BC (cal.) у Фессалії (Секло). Північніше в долині річки Стримон найдавнішу кераміку знайдено на поселенні Гулубник, що датується близько 6100 BC. З басейну р. Стримон у Болгарії неолітична людність з монохромною керамікою розселилася усього за 150 років на величезних просторах від Тиси на заході і до Пруту на сході, започаткувавши згадану культурну спільноту Старчево – Кереш – Криш [35; 36].

У першій половині VI тис. BC (cal.) кришські поселення з'явилися у Закарпатті, а у другій чверті того ж тисячоліття у Подністров'ї – пам'ятки типу Сакарівка 1, продатованої 6650±60 BP (Bln 2425) або 5480 BC (cal.) [22]. Потужна кришська хвиля неолітичних колоністів зумовила поширення відповідної кераміки з кришським декором не лише у Подністров'ї (Сакарівка 1), а й у Побужжі. Тобто не можна виключати вірогідності відкриття у майбутньому пам'яток кришської культури у Буго-Дністровському межиріччі. Саме під впливом цієї людності на місцевих кукрецьких мисливців та рибалок Середнього Бугу постав бузький варіант найдавнішої неолітичної культури України – буго-дністровської [8, с. 57–61; 10; 11, с. 183] (див. рис. 1).

Оскільки буго-дністровська культура України формувалася під впливом Криш Молдови, то її рання печерська фаза не може бути старшою за найдавніші кришські пам'ятки Подністров'я. Отже, початок формування БДК вірогідно припадає на середину VI тис. BC (cal.). Сучасний стан джерельної бази неоліту України дає підстави вважати ранню буго-дністровську кераміку, що має прямі паралелі в кераміці 3 та 4 фази культури Криш, однією з найдавніших в Україні.

Започаткований гребениківцями, а пізніше продовжений людністю культур Криш, ЛСК і Кукутені, тривалий демографічний тиск із південного заходу на аборигенів Середнього Бугу спричинив постійний відтік автохтонного кукрецького населення у північно-східному напрямку. З кінця VII по V тис. до н. е. все нові й нові хвилі балкано-дунайських мігрантів котилися з південного заходу на Побужжя, витісняючи в Середнє Подніпров'я спочатку мезолітичних автохтонів кукрекців, а потім людність посталої під балкано-дунайськими (зокрема кришськими) впливами буго-дністровської культури (див. рис. 1). По суті вона являла собою синтез місцевих кукрецьких (кремінь) та принесених мігрантами з Молдови кришських (кераміка, трапеції) традицій. На розвинутому самчинському етапі БДК ці переселенці з Південного Бугу досягли Середнього Подніпров'я (Велика Андрусівка, Старосілля) та Київського Полісся (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а). За їхньої безпосередньої участі у другій половині VI тис. ВС почалася неолітизація Середнього Подніпров'я та Київського Полісся [11, с. 183, 231, 232; 13; 17; 18], зокрема формування дніпро-донецької культури Києво-Черкаського Подніпров'я.

4. Лінійно-стрічкова хвиля неолітизації України

Культура лінійно-стрічкової кераміки сформувалася в середині VI тис. ВС (cal.) на Середньому Дунаї на основі пізньої фази культури Кереш. Ця культура відіграла провідну роль у неолітизації середньої смуги Європи від Північної Франції до Західної України. Масштабність землеробської колонізації племенами КЛСК природної зони листяних лісів Європи пояснювалася принципово новим на той час методом підсічно-вогневого землеробства. Спираючись на останній, неолітичні землероби КЛСК просунулися долиною Верхнього Дунаю до Баварії і далі на захід до Північної Франції. Інша частина людності КЛСК рушила з Середнього Дунаю на північ і через Моравську браму вийшла на землі Південної Польщі. Звідти вони пішли на схід і досягли Волині, Верхнього та Середнього Дністра, території Молдови, де відомі численні поселення КЛСК другої половини VI тис. ВС (див. рис. 1). Землероби КЛСК Волинської височини суттєво вплинули на неолітизацію мезолітичних мисливців Західного Полісся, людність яніславицької культури, на основі якої на початку V тис. ВС постала волинська неолітична культура.

Тиск лінійно-стрічковиків із заходу на людність БДК зумовив відхід останніх у північно-східному напрямку у Середнє Подніпров'я.

5. Трипільська фаза неолітичної революції України

Справжня аграрна колонізація лісостепової смуги Правобережної України пов'язана з просуванням з Румунської Молдови у північно-східному напрямку мотичних землеробів культури Кукутені-Трипілля. Культура Кукутені постала у Південному Прикарпатті наприкінці VI тис. ВС (cal.) на основі традицій дунайських культур Криш, Хамаджія, Боян, ЛСК та ін. Колонізація чорноземів Правобережної України на рубежі VI–V тис. ВС привела кукутенців Молдови спочатку на Середній Дністер та Поділля, а на початок IV тис. ВС і у Київське та Черкаське Подніпров'я. Мотичне, а пізніше й плужне землеробство (пшениця, ячмінь, горох), доповнюване прихатнім скотарством (вівця, коза, корова, свиня), були основою господарства трипільців, які поширили їх по лісостеповій смузі України від Дністра до Дніпра. Археологічно простежено потужні впливи Трипілля на автохтонне населення Середнього Подніпров'я, Південного Полісся, лісостепового і навіть степового Лівобережжя Дніпра.

Важливе значення для розв'язання проблеми витоків неоліту України мала тривала дискусія між прибічниками автохтонності трипільської культури та їхніми опонентами, які генетично пов'язували Трипілля з анатолійсько-балканським центром неолітизації Європи. Важливою складовою цієї дискусії, що точиться з початку 1990-х рр., є питання антропологічного типу трипільців, вирішення якого ускладнене нечисленністю їхніх остеологічних решток.

Останнім часом отримано переконливі докази генетичного зв'язку трипільців із неолітичними популяціями Малої Азії та Балкан. Про це свідчать результати дослідження геному антропологічних решток трипільців з печери Вертеба на Дністрі, який має численні прямі паралелі в геномі неолітичних мешканців Анатолії та Балкан. Ці сенсаційні результати оприлюднила безпосередня учасниця антропологічних досліджень у Вертебі І. Д. Телегіна на конференції «Дні науки в НаУКМА» 31 січня 2018 р. Отже, провідна в неолітизації території України трипільська культура є прямим генетичним нащадком неолітичних колоністів, які з Анатолії через Балкани та Подунав'я колонізували Центральну Європу у VII–V тис. ВС.

Процес остаточної неолітизації лісостепової смуги Правобережжя Дніпра трипільцями в енеоліті відбувався паралельно зі зміцненням позицій відтворювального господарства у лісовій смугі Центральної Європи людністю культури Лендель у V–IV тис. BC. Таким чином, подальше затвердження позицій відтворювального господарства у Правобережній Україні в енеоліті населенням культури Кукутені-Трипілля було органічною частиною загальноєвропейського процесу неолітизації.

Історичне значення трипільської культури для первісної історії України полягає в остаточній перемозі відтворювального господарства спочатку на Правобережній, а пізніше і на півдні Лівобережної України. Адже мешканці степового Надчорномор'я, Надазов'я, Донбасу отримали перші навички скотарства та землеробства вірогідно саме від трипільців. Про це свідчать матеріали так званого степового трипілля. Маються на увазі поховання животилівсько-вовчанського типу IV тис. до н. е., досліджені в азово-чорноморських степах і навіть на півночі Криму. Вони містять пізньотрипільську кераміку і, на думку Т. Г. Мовші, М. Ю. Відейка, Ю. Я. Рассамакіна [26], були полишені пізньотрипільським населенням, витісненим у степи новими хвилями землеробів, що рухалися на схід із Пруто-Дністровського межиріччя. Опинившись у степу, трипільці були змушені переходити до ранніх форм відгінного скотарства, передаючи навички останнього місцевому населенню степового неоліту та енеоліту – маріупольцям, скелянцям, квітянцям, стогівцям.

Висновки

Сучасний стан археологічних джерел з неоліту України суперечить досить популярному наприкінці XX ст. твердженню про місцеву доместикацію найдавніших домашніх тварин (вівця, коза, бик) та культурних рослин (пшениця, ячмінь, горох). Численні факти переконливо свідчать на користь їх одомашнення на Близькому Сході з наступним поширенням через Балкани і Подунав'я у Центрально-Східну Європу, у тому числі на Правобережну Україну.

Не підтвердилася південно-східна версія неолітизації України, що була популярною серед радянських дослідників у другій половині XX ст. під назвою «східного скотарського імпульсу». Натомість маємо численні археологічні, антропологічні, палеозоологічні та палеоботанічні

свідчення на користь південно-західного варіанта неолітизації регіону.

Неоліт України не є винятком із загальноєвропейського контексту. Як уся Центрально-Східна Європа Україна, передусім Правобережна, перейшла до неоліту у VI–V тис. BC, запозичивши його новачі з Балкан через Подунав'я. Це сталося в режимі «балканізації» завдяки п'яти головним хвилям неолітичних землеробів-колоністів з Балкан та Подунав'я – морській, гребениківській, кришській, лінійно-стрічкової кераміки, кукутені-трипільській (див. рис. 1).

Принципові зміни в концепції неолітизації України, що сталися на початку XXI ст., по суті, є відходом від старого бачення «неолітичної революції» в регіоні. Останнє формувалося у повоєнні часи в умовах ідеологічного протистояння Заходу, значною мірою, під впливом відомих радянських ідеологем. Зокрема неписаним принципом радянської археології був патріотичний автохтонізм, що протиставлявся буржуазним ідеям безрідних космополітів міграціоністів. Сформована у повоєнний час концепція «східного скотарського імпульсу» теж має певний наліт радянського патріотичного автохтонізму. За В. М. Даниленком скотарство було привнесено на південь України з-поза її меж, але з радянської Туркменії та Передкавказзя, а не з країн ворожого НАТО – Туреччини та Греції.

Відхід від ідеологічного протистояння Заходу зняв зазначені ідеологічні обмеження в науці, а розвиток археології показав, що неоліт України, перш за все Правобережної, є органічною частиною неоліту Центральної Європи. Неолітичні культури Правобережжя є локальними проявами культурних спільнот Центральної Європи, а послідовні фази неолітизації останньої (морська, кришсько-керешська, лінійно-стрічкова, лендельська та ін.) прямо корелюються зі згаданими хвилями неолітичних колоністів з Балкан через Подунав'я на південний захід України.

Отже, Правобережна Україна перейшла до неоліту синхронно з Центральною Європою внаслідок колонізації найдавнішими неолітичними землеробами з Подунав'я у VI–V тис. BC. А у V–IV тис. BC неолітичні новачі з Правобережжя поширилися на північ у Полісся, на схід та південний схід України.

Фактично, на початку XXI ст. в археології України сталася зміна концепцій неолітизації регіону. На зміну старій південно-східній версії приходить південно-західна, що відповідає

загальноєвропейському баченню неолітичної революції в Центральній Європі шляхом її колонізації неолітичними землеробами з Балкан через Подунав'я.

Список літератури

- Бурдо Н. Б. Історія дослідження проблеми походження Трипілля-Кукутені у світлі нових даних / Н. Б. Бурдо // Археологія. – 2003. – № 4. – С. 5–18.
- Вавилов Н. И. Центры происхождения культурных растений / Н. И. Вавилов. – Ленинград : Всес. Ин-т. прикл. ботан. и нов. культ., 1926. – 248 с.
- Вавилов Н. И. Пять континентов / Н. И. Вавилов. – Ленинград : Наука, 1987. – 213 с.
- Гаскевич Д. Л. Северо-понтійське імпресо: походження неолітичної кераміки с гребенчатим орнаментом на юге Восточной Европы / Д. Л. Гаскевич // Stratum plus. – № 2. – Санкт-Петербург ; Кишинев ; Одесса ; Бухарест, 2010. – С. 213–251.
- Гаскевич Д. Л. Фауна поселення Кам'яна Могила I: фактор суб'єктивності у становленні концепції неолітизації Північного Надзав'я / Д. Л. Гаскевич // Проблеми дослідження пам'яток Східної України. – Луганськ, 2012. – С. 53–57.
- Гаскевич Д. Л. Проблеми радіовуглецевого датування буго-дністровської неолітичної культури / Д. Л. Гаскевич // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 3–17.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. 1 / М. С. Грушевський. – Київ, 1913.
- Даниленко В. Н. Неолит Украины / В. Н. Даниленко. – Київ, 1969. – 260 с.
- Журавльов О. П. Тваринництво неолітичного населення України / О. П. Журавльов, Н. С. Котова // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 317.
- Залізник Л. Л. Пізній мезоліт України / Л. Л. Залізник // Археологія. – 1995. – № 4. – С. 3–16.
- Залізник Л. Л. Передісторія України Х–V тис. до н. е. / Л. Л. Залізник. – Київ, 1998. – 306 с.
- Залізник Л. Л. Первісна історія України / Л. Л. Залізник. – Київ : Вища школа, 1999. – 264 с.
- Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України / Л. Л. Залізник // Кам'яна доба України. – Вип. 8. – Київ, 2005. – 184 с.
- Залізник Л. Л. Гребениківська мезолітична культура: походження, хронологія, історична доля / Л. Л. Залізник // Археологія. – 2006. – № 4. – С. 3–18.
- Залізник Л. Л. Стародавня історія України / Л. Л. Залізник. – Київ : Темпора, 2012. – 542 с.
- Залізник Л. Л. Неолітизація Правобережної України: балканізація чи «східний імпульс»? / Л. Л. Залізник, Ю. В. Панченко // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 7. – Луганськ, 2007. – С. 6–14.
- Залізник Л. Л. Найдавніше минуле Новомірогородщини / Л. Л. Залізник, В. М. Степанчук, Ю. В. Кухарчук, М. Т. Товкайло та ін. // Кам'яна доба України. – № 15. – Київ : Шлях, 2013. – 304 с.
- Залізник Л. Л. Неолітизація Київського Подніпров'я у світлі нових досліджень / Л. Л. Залізник, А. А. Сорокун, С. В. Перверзєв, І. М. Хоптинєць // Археологія. – 2016. – № 1. – С. 3–18.
- Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Таш-Аир 1, как основа периодизации палеолитических культур Крыма / Д. А. Крайнов // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 91. – Москва, 1960. – 187 с.
- Котова Н. С. Неолитизация Украины / Н. С. Котова. – Луганск : Шлях, 2002. – 268 с.
- Котова Н. С. Древнейшая керамика Украины / Н. С. Котова. – Киев ; Харьков : Майдан, 2015. – 153 с.
- Ларина О. В. Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона / О. В. Ларина // Stratum plus. – № 2. – Санкт-Петербург ; Кишинев ; Одесса, 1999. – С. 10–140.
- Оленковський М. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра / М. П. Оленковський. – Херсон, 1991. – 200 с.
- Підоплічко І. Г. Походження свійських тварин / І. Г. Підоплічко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1952. – 56 с.
- Підоплічко І. Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР / І. Г. Підоплічко. – Вип. 2. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. – 235 с.
- Рассамакін Ю. Я. Степи Причорномор'я в контексті розвитку перших землеробських культур / Ю. Я. Рассамакін // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 3–26.
- Сапожников І. В. Проблеми хронології і культурної періодизації мезоліту і неоліту Північно-Західного Причорномор'я / І. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Т. XII. – Запоріжжя, 2005. – С. 14–27.
- Станко В. Н. Культурно-исторический процесс в мезолите Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко // Северо-Западное Причерноморье – контактная зона древних культур. – Киев : Наукова думка, 1991. – С. 5–17.
- Телегін Д. Я. Ігрєнське поселення на Подніпров'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи / Д. Я. Телегін. – Луганськ : Шлях, 2002. – 92 с.
- Товкайло М. Т. До проблеми датування буго-дністровського неоліту / М. Т. Товкайло // Кам'яна доба України. – Вип. 5. – Київ, 2004. – С. 236–246.
- Товкайло М. Т. Неоліт степового Побужжя / М. Т. Товкайло // Кам'яна доба України. – Вип. 6. – Київ, 2005. – 165 с.
- Товкайло М. Т. Неолітична кераміка з домшкою черепашкових рачків ostracoda (до проблеми походження кардіумної кераміки в Україні) / М. Т. Товкайло // Археологія. – 2012. – № 3. – С. 27–36.
- Шнирельман В. А. Происхождение скотоводства / В. А. Шнирельман. – Москва : Наука, 1980. – 332 с.
- Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения : в 3 т. – Т. 3. – Москва : Политиздат, 1979. – С. 211–370.
- Biagi P. Rapid rivers and slow seas? New data for the radiocarbon chronology of the Balkan peninsula / P. Biagi & M. Spataro // Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. – 2005. – RPRP 6–7. – P. 35–40.
- Biagi P. New observations on the radiocarbon chronology of the Starcevo-Kris and Coros Cultures / P. Biagi, S. Shennan & M. Spataro // Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. – 2005. – RPRP 6–7. – P. 41–50.
- Motuzaitė-Motuzėvičiūtė G. The earliest appearance of domesticated plant species and their origin on the western fringes of the Eurasian Steppe / G. Motuzaitė-Motuzėvičiūtė // Documenta Praehistorica. – Т. XXXIX. – Ljubljana, 2012. – P. 1–21.
- Perles C. Les industries du neolithique “preceramique” de Grece: nouvelles etudes, nouvelles interpretations / C. Perles // Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe. – Warsaw University, 1985. – S. 19–40.
- Perles C. The Early Neolithic in Greece / C. Perles. – Cambridge, 2001. – 332 p.
- Ryan W. Noah's Flood. The Scientific Discoveries about the Event that Changed History / W. Ryan, W. Pitman. – New York, 1999. – 319 p.
- Whittle A. Europe in the Neolithic / A. Whittle. – Cambridge, 1985. – 443 p.

L. Zaliznyak

NEOLITHIZATION OF UKRAINE. FROM “EASTERN IMPULSE” TO “BALCANIZATION”

The modern state of archaeological sources from the Neolithic of Ukraine contradicts to popular in the end of the 20th century statement about local domestication of the oldest domestic animals (sheep, goat, bull) and cultural plants (wheat, barley, pea). Numerous facts convincingly testify to on their domesticating on Near East with the following distribution through the Balkans and Danube region to Central-East Europe, including Right-Bank Ukraine.

The south-east version of neolithization of Ukraine, which was well-known in the second half of the 20th century under the name of “eastern stock breeding impulse”, was not confirmed. On the other hand, there are numerous archaeological, paleozoological and paleobotanic data testifying to the south-western variant of neolithization of Ukraine.

The food-production economy came to the territory of Ukraine by the same way as in Central Europe, from the Balkan Peninsula through the Danube basin at the end the 7th – 5th mil. BC (cal.). It happened in the mode of “balkanization” due to five main waves of Neolithic farmers-colonists which rolled from the Danube region to the Right Bank Ukraine from the end of the 7th millennium BC (cal.): 1) Naval; 2) Hrebeniky (the end of the 7th mil. BC); 3) Crish – Koresh (the first half of the 6th mil. BC); 4) Linear Pottery (the second half of the 6th mil. BC); 5) Kukuteny-Tripillya (the 5th mil. BC). The oldest Bug-Dniester Neolithic culture of Ukraine arose on the autochthonic Kukrek culture base under the Crish culture influences at the middle of the 6th mil. BC.

The oldest reliable traces of productive economy in Ukraine traced in the materials of the Keresh culture in Zakarpattia region (the first part of the 6th mil. BC (cal.)) and the Linear Pottery cultures of Volhynia and Dniester region (the second half of the 6th mil. BC (cal.)). Right-Bank Ukraine had been definitively neolithized in the 5th mil. BC (cal.) by population of the Cucuteni-Trypillia culture arriving to Neolithic of Ukraine from south-west.

The Bug-Dniester culture developed under the Crish culture influence from Moldova territory between the Middle Dniester and the South Bug Rivers in the middle of the 6th mil. BC (cal.). Passed by the new migration waves of the farmers from the Danube region (Linear Band Pottery and Cucuteny-Trypillia). The Bug-Dniester culture bearers moved aside in the north-east direction to Kyiv and Cherkasy Dnieper region, where the Dnieper-Donets culture appeared at the end of the 6th mil. BC (cal.).

The historical value of the Trypillia culture for Prehistory of Ukraine is in the final victory of production economy on the Dnieper’s right bank first, and later, on the south of Left-Bank Ukraine. In fact, the population of the Black Sea steppe region, the Sea of Azov and Donbas regions are certain to have obtained the first skills of cattle breeding and agriculture from the Trypillia culture in the 5th-4th mil. BC (cal.). These Neolithic innovations from Trypillia to steppe Eneolithic of the Black and Azov Seas regions were provided by so-called “steppe Trypillia”, known by the burials of “zhyvotilov-vovcha type”.

Consequently, Neolithic of Ukraine is not an exception from the whole-European context. Right-Bank Ukraine was neolithized synchronously with Central Europe as a result of colonization by the oldest farmers-colonists from the Danube region in the 6th–5th millennia BC (cal.). Later Neolithic innovations from Right-Bank Ukraine spread northward to Polissya lowland and to the east and south-east of Ukraine.

At the beginning of the 21st century, there was a change of conceptions of neolithization of the region in archaeology of Ukraine. The old south-east conception was replaced with south-western one which corresponds to the general-European vision of the Neolithic revolution in Central Europe by its colonization in the 6th–5th millennia BC (cal.) by the Neolithic farmers from Balkans through the Danube region.

Keywords: Neolithic of Ukraine, productive economy, cultures: Grebeniky, Crish, Bugo-Dniester, Linear Pottery, Trypillia, aceramic Neolithic.